

TM	Г. XXXVI	Бр. 4	Стр. 1535-1557	Ниш	октобар - децембар	2012.
----	----------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 323.1(497)''199/200''

Pregledni rad

Primljeno: 25.8.2012.

Revidirana verzija: 07.12.2012.

Goran Penev

Institut društvenih nauka

Centar za demografska istraživanja

Beograd

ETNIČKA STRUKTURA STANOVNIŠTVA BALKANSKIH DRŽAVA KRAJEM 20. I POČETKOM 21. VEKA*

Apstrakt

Balkan je krajem 20. veka još jednom postao poprište pravih političkih tektonskih poremećaja kakvi u Evropi nisu zabeleženi nakon Drugog svetskog rata. Ratovi, milioni izbeglica, smene režima, promene političkih i ekonomskih sistema, duboke socioekonomske krize neposredno su uticali na demografske procese i strukture stanovništva. U tom pogledu, za Balkan je i na prelazu između 20. i 21. veka i dalje od posebnog značaja etnička struktura stanovništva.

Broj pripadnika određene etničke grupe determinisan je nivoom nataliteta i mortaliteta, migracijama, ali i promenama u izjašnjavanju o nacionalnoj pripadnosti, pojavom novih kao i promenama naziva postojećih etničkih grupa. I pored vidnog napretka u statističkom praćenju etničke strukture stanovništva, i dalje nije moguće da se dobije celovita etnička slika Balkana. Na osnovu raspoloživih konačnih popisnih podataka može se zaključiti da se tokom 1990-ih i 2000-ih godina promene nacionalnog sastava stanovništva nisu odvijale u istom smeru. U Hrvatskoj i, u izvesnoj meri, u Rumuniji primetna je homogenizacija etničke strukture. U Makedoniji, Albaniji, Grčkoj i Crnoj Gori prisutni procesi stvarne ili „virtuelne“ heterogenizacije etničke strukture stanovništva. Bosna i Hercegovina i Srbija su posebni slučajevi. Etničke strukture stanovništva te dve zemlje su i dalje veoma heterogene, ali je nacionalni sastav stanovništva entiteta, odnosno pokrajina mnogo homogeniji nego stanovništva koje je živelo na istim teritorijama pre 1991. godine.

Ključne reči: etnička struktura, nacionalna pripadnost, migracije, popis, Balkan

---

penev@sezampro.rs

* Rad predstavlja deo projekta „Istraživanje demografskih fenomena u funkciji javnih politika u Srbiji“ (evidencioni broj: 47006) koji je finansiran od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

THE ETHNIC STRUCTURE OF THE POPULATION OF BALKAN COUNTRIES AT THE END OF THE 20TH AND THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Abstract

At the end of the 20th century, the Balkans once again became the theater of the kind of tectonic political events that had not been seen in Europe since the Second World War. Wars, millions of refugees, fall of regimes, changes of political and economic systems, and great socio-economic crises all directly influenced demographic processes and the population structures. In this respect, the ethnic structure of the population is still very important in the Balkans at the turn of the 21st century.

The change of the number of members of a particular ethnic group is determined by the births, deaths and net migration as well as changes in declaration of ethnic affiliation and the appearance of new ethnic groups and changes in the names of existing ethnic groups. Despite noticeable advances in statistical coverage of the ethnic structure of the population, it is still impossible to create a complete ethnic image of the Balkans. Based on the available final census results, we can conclude that changes in the ethnic composition of the population during the 1990s and 2000s did not develop in the same direction. In Croatia and, to a certain extent, in Romania, homogenization is noticeable. In Macedonia, Albania, Greece, and Montenegro, real or "virtual" heterogeneity of the ethnic structure can be observed. Bosnia and Herzegovina and Serbia are special cases. The ethnic structures of those countries are still very heterogeneous, but the ethnic compositions of the population of entities or provinces are far more homogenous than the population that lived in the same areas before 1991.

Key words: Ethnic Structure, Ethnic Affiliation, Migration, Census, Balkans

UVOD

Balkan je jedno tipično etnički, konfesionalno, lingvistički i kulturno heterogeno područje. Ta diferencijenost nesumnjivo predstavlja bogatstvo, ali često i kamen spoticanja. To posebno važi za religijsku i etničku heterogenost koja je neretko bila jedan od glavnih neposrednih uzroka konflikata, posebno u uslovima kada proces formiranja nacija nije do kraja završen.

Etnička heterogenost Balkana je evidentna, ali je vrlo teško reći kakav je u prošlosti bio, ali i kakav je danas stvarni etnički sastav stanovništva tog područja. Osnovni razlozi jedne maglovite etničke slike najviše se mogu naći u činjenici da kod mnogih etničkih grupa tokom čitavog 20. veka, ali ni početkom 21. veka nije u potpunosti iskristalizovana svest o vlastitoj etničkoj pripadnosti. Ali, takođe, i zbog stava da brojnost etničke grupe bitno determiniše njen značaj, a posebno

politički. Stoga nije iznenađenje što se čak i krajem 20. veka formiraju nove etničke grupe, ali što se istovremeno i negira postojanje određenih nacionalnih zajednica, jezika ili kultura. A takvi procesi su usko vezani za nastojanja da se pripadnici pojedinih etničkih grupa asimiluju, proteraju sa određenih teritorija ili fizički potpuno unište.

Etnička pripadnost pojedinca je jedna od varijabli koja je prvenstveno subjektivno determinisana što dodatno usložnjava praćenje promena brojnosti pripadnika određene etničke zajednice. Kao i kod dinamike ukupnog stanovništva, i kretanje broja pripadnika određene nacionalnosti determinisano je prirodnim priraštajem i migracionim saldonom. Međutim, brojnost entiteta je određena i promenama u izjašnjavanju o nacionalnoj pripadnosti (uslovljene etničkom asimilacijom, etničkom mimikrijom ili etničkim transferom), zatim usled pojave novih etničkih grupa, kao i promenama u nazivu postojećih etničkih grupa.

Promene etničke strukture su naročito izražene tokom i neposredno nakon završetka ratnih sukoba koji u multietničkim sredinama često imaju karakter upravo etničkih sukoba ili su direktna posledica zaoštrenih etničkih odnosa. S druge strane, u multietničkim društvima su interetnički odnosi po pravilu pogoršani u vreme dubokih kriza (ekonomskih, socijalnih) ili pak otvorenih ratnih sukoba.

PROMENE U POSLEDNJE DVE DECENIJE PO ZEMLJAMA

Balkan je, kao i već nekoliko puta tokom 20. veka, i krajem stoleća ponovo bio pod udarom pravih političkih tektonskih poremećaja. Raspad SFR Jugoslavije i ratni sukobi koji su ga pratili, formiranje novih nezavisnih država, pad komunističkih režima i socioekonomska tranzicija koja je sledila bitno su uticali na populacionu dinamiku, ali i etnički sastav ne samo zemalja koje su direktno bile pogođene promenama, već i Grčke, koja je krajem 20. veka bila politički najstabilnija i ekonomski najrazvijenija zemlja.

I pored znatnog napretka u statističkom praćenju etničkog sastava stanovništva, i dalje je nemoguće da se za jedan jedinstveni vremenski trenutak celovito sagleda etnička slika Balkana. Stoga, i ovog puta će biti nužno da promene etničkog sastava nakon 1990. godine i aktuelna situacija budu razmatrane po zemljama.¹ U radu su korišćeni isključivo zvanični rezultati popisa stanovništva koje su objavili nacionalne statističke organizacije.

---

¹ Ne postoji jedinstveno mišljenje koje sve zemlje treba svrstati u balkanske. U ovom radu se pod balkanskim državama podrazumevaju (sa istoka prema zapadu): Rumunija, Bugarska, Grčka, Albanija i bivše jugoslovenske republike: Makedonija, Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina i Hrvatska.

Albanija

Albanija je jedina balkanska zemlja u kojoj je kontinuirano, od kraja Drugog svetskog rata pa sve do kraja 1980-ih godina, na vlasti bio komunistički režim staljinističkog tipa. Nakon smrti diktatora E. Hodže (1985. godine) i u toj državi polako počinju da se sprovede političke reforme, koje su početkom 1990-ih dovele do pada komunističkog režima.

Najnoviji popisni podaci o nacionalnom sastavu stanovništva Albanije su iz 1989. To je i poslednji popis koji su sprovele komunističke vlasti. Te godine u Albaniji su, od ukupno 3,2 miliona stanovnika, 98% bili etnički Albanci, a svega 2% stanovnici neke druge nacionalne pripadnosti. Među nacionalnim manjinama najbrojniji su bili Grci (58,8 hilj.) i Makedonci (4,7 hilj.). Takva etnička struktura često je dovođena u pitanje, posebno od strane pripadnika grčke i makedonske manjine. Po njima, krajem 1980-ih, u Albaniji je bilo oko 200 hiljada Grka, a Makedonaca do 150 hiljada.

*Tabela 1. Stanovništvo Albanije
prema nacionalnoj pripadnosti, 1989.*

Table 1. Population of Albania by ethnic affiliation, 1989

Nacionalnost	Broj stanovnika	%
Ukupno	3182417	100,0
Albanci	3117601	98,0
Grci	58758	1,8
Makedonci	4697	0,1
Ostale etničke grupe (Srbi, Crnogorci, Vlasi, Romi ...)	1361	0,0

Veoma značajni emigracioni tokovi predstavljaju najvažniju osobenost demografskog razvoja Albanije nakon 1990. godine. Procenjuje se da je samo u međupopisnom periodu 1989–2001. negativan migracioni saldo iznosio oko 690 hiljada lica (Galanhly & Gesano, 2011). Tako intenzivne migracije su duboko poremetile starosnu i polnu strukturu stanovništva. O promenama etničke strukture u tranzicionom periodu može se samo pretpostavljati. Naime, popisnica iz 2001. nije sadržala pitanje o etničkoj pripadnosti. U popisu koji je sproveden oktobra 2011. postoje pitanja o etničkoj pripadnosti, maternjem jeziku, religiji i državljanstvu. Realno je očekivati da će rezultati tog popisa ukazati na značajno veći broj pripadnika nacionalnih manjina nego 1989. godine. Naime, u periodu postkomunističke tranzicije prisutna je snažna reafirmacija nacionalnog identiteta nealbanaca. To se naročito odnosi na grčku etničku zajednicu koja traži poseban status u Albaniji, ali i privilegovan položaj u Grčkoj.

Bugarska

I u Bugarskoj je rušenje komunističkog režima bilo praćeno potpunim otvaranjem granica. Ipak, još za vreme starog režima, tj. maja 1989. godine, granice su postale propusne, ali samo za pripadnike turske nacionalne manjine. Te godine dostignuta je kulminacija u međuetničkim tenzijama, a koje su se najviše ticale položaja turske nacionalne manjine. S tim u vezi, režim je iznenada dozvolio etničkim Turcima da napuste Bugarsku, što je iskoristilo oko 350 hiljada lica ili oko 40% pripadnika turske nacionalne manjine. Iako su događaji iz 1984–1989. van perioda posmatranja koji je obrađen u ovom radu, oni su spomenuti zato što su nesumnjivo ubrzali početak demokratskih promena i pad komunističkog režima. Političke promene u Bugarskoj, ali i neispunjena očekivanja u Turskoj navele su gotovo 150 hiljada bugarskih Turaka da se već 1990. godine vrate u svoje domove.

U Bugarskoj je 1992. godine sproveden popis koji je, po prvi put posle 1956. prikupio podatke o etničkoj pripadnosti stanovništva. I u popisnicama za naredna dva popisa, iz 2001. i 2011, sadržana su pitanja o etničkoj pripadnosti. Treba naglasiti da podaci popisa iz 2011. godine nisu potpuno uporedivi sa rezultatima popisa iz 1992. i 2001. godine. Naime, prilikom poslednjeg popisa ostavljena je mogućnost da se ne odgovori na pitanja o etničkoj pripadnosti i maternjem jeziku, tako da za 740 hiljada popisanih lica (preko 10% stanovništva) nisu dobijeni podaci o nacionalnoj pripadnosti.

Prema rezultatima poslednja tri popisa, u Bugarskoj su etnički Bugari predstavljali oko 85% ukupnog stanovništva (Tabela 2). Udeo Turaka, najbrojnije nacionalne manjine, stalno je iznosio oko 9%. Treba spomenuti da je kod obe etničke grupe registrovano smanjenje broja stanovnika. U slučaju Bugara ono je rezultat negativnog prirodnog priraštaja i negativnog migracionog salda. Kod Turaka smanjenje je isključivo posledica većeg iseljavanja nego useljavanja, ali je neto emigracija bila manje intenzivna nego tokom „velike ekskurzije“ iz 1989. godine.

Među brojnijim etničkim grupama, povećanje udela u ukupnom stanovništvu Bugarske bilo je kontinuirano samo u slučaju Roma (sa 3,7% u 1992, na 4,9% u 2011). Međutim, u periodu 2001–2011. smanjen je i broj Roma, uprkos pozitivnom prirodnom priraštaju i njihovoj etničkoj reafirmaciji.

*Tabela 2. Stanovništvo Bugarske
prema nacionalnoj pripadnosti, 1992, 2001. i 2011.*

*Table 2. Population of Bulgaria by ethnic affiliation,
1992, 2001 and 2011*

Nacionalnost	1992		2001		2011	
	broj stanovnika	%	broj stanovnika	%	broj stanovnika	%
Ukupno stanovništvo	8487317		7932984	%	7351234	
Stanovništvo koje se izjasnilo o nacionalnoj pripadnosti	8478836	100,0	7841986	100,0	6558406	100,0
Bugari	7271185	85,8	6655210	84,9	5604300	85,5
Turci	800052	9,4	746664	9,5	585024	8,9
Cigani (Romi)	313396	3,7	370908	4,7	320761	4,9
Rusi	17139	0,2	15595	0,2	9868	0,2
Jermeni	13677	0,2	10832	0,1	6360	0,1
Ostale nacionalnosti	63387	0,7	42777	0,5	32093	0,5
Odbili da se izjasne			62108			
Neopredeljeni					53107	
Nepoznato	8481		24807			
Bez odgovora					739721	

Napomena: Podaci popisa iz 2011. su preliminarni

Od ostalih etničkih grupa treba posebno spomenuti Makedonce. Oni su, posle Drugog svetskog rata, bili treća najbrojnija etnička manjina. U vreme popisa iz 1946. godine registrovano ih je 170 hiljada (2,4%), a 1956. bilo ih je 188 hiljada (2,5%). Nakon zaoštavanja političkih odnosa sa Jugoslavijom, Bugarska je počela da negira postojanje makedonske nacije. Kuriozitet je da je 1991. godine Bugarska prva priznala nezavisnu Makedoniju, ali ne i makedonski jezik. U vreme popisa iz 1992. godine broj Makedonaca iznosio je 10,8 hiljada, u 2001. on je prepolovljen (5071), a prema podacima iz 2011. godine kao Makedonci su se deklarirala svega 1346 lica, tj. gotovo 120 puta manje nego 1956. godine. Takvo smanjenje gotovo isključivo je posledica promene u izjašnjanju o nacionalnoj pripadnosti, u velikoj meri uzrokovanoj dugotrajnim direktnim i indirektnim pritiscima bugarskih vlasti.

Grčka

Grčka je jedina balkanska zemlja za koju se u posmatranom periodu (1990–2011) ne raspolaže popisnim podacima o etničkoj pripadnosti, maternjem jeziku ili religiji (Kotzamanis, Mrdjen & Parant, 2003), a kao i u većini ostalih „razvijenih demokratija“, etnička struktura stanovništva nije na „dnevnom redu“. Ipak, i pored nedostatka verodostojnih statističkih podataka, vrlo je rašireno mišljenje da je njen etnički sastav monolitan (98% su Grci – Raduški, 2011).

Grčka, koja je gotovo tokom čitavog 20. veka bila tipična emigraciona zemlja, tokom 1990-ih, kao i početkom 21. veka postaje imigraciona zemlja. Prelomne su bile 1980-e kada započinje masovni povratak grčkih emigranata. Broj imigranata je znatno povećan tokom 1990-ih i početkom 2000-ih, i to nakon pada komunističkih režima u evropskim zemljama, kao i tokom nekoliko velikih kriza u Albaniji, Zakavkazju, Avganistanu, Iraku ... U 1991. godinu u Grčkoj je, na osnovu popisnih podataka o državljanstvu, broj stranaca (167 hiljada) bio gotovo identičan kao 10 godina ranije. Međutim, 10 godina kasnije (2001), broj stranaca (762 hiljade) bio je 4,5 puta veći, dostigavši 7% ukupnog stanovništva zemlje. Među strancima najbrojniji su Albanci (438 hiljada ili 53%), koji su predstavljali preko 4% ukupnog stanovništva Grčke. Po brojnosti slede Bugari (35 hiljada), Gruzini (23 hiljade) i Poljaci (22 hiljade). Iako se na osnovu podataka o državljanstvu ne može precizno zaključivati o etničkoj strukturi stanovništva, izvesno je da udeo etničkih Grka iznosi manje od spomenutih 98%. Ujedno, evidentno je da su početkom 21. veka stranci (lica bez grčkog državljanstva), predstavljali od 5% do možda, čak, 10% ukupnog stanovništva zemlje, a u većini se radi o licima koja nisu grčke etničke pripadnosti.

Rumunija

Potpuna liberalizacija izlaska iz zemlje bila je jedna od prvih mera vlasti posle svrgavanja Čaušeskovog režima (decembra 1989), što je iniciralo veoma intenzivnu emigraciju stanovništva. Za dve decenije, između popisa iz 1992. i 2011. godine, procenjuje se da je negativan migracioni saldo iznosio nešto preko 3 miliona lica, što je uz kontinuirani negativan prirodni priraštaj (Penev, 2010), rezultiralo ogromnim smanjenjem stanovništva od gotovo 3,8 miliona stanovnika. Iako su emigracije pogodile sve etničke grupe, njen značaj za populacionu dinamiku bio je najveći kod brojnijih nacionalnih manjina. To se prvenstveno odnosi na etničke Nemce, koji su odmah nakon promene režima masovno emigrirali u Nemačku. Samo od januara do avgusta 1990. iz Rumunije je emigriralo oko 120 hiljada Nemaca (Sudetic, 1990).

Već su rezultati prvog postkomunističkog popisa iz 1992. godine ukazali na efekte iseljavanja. U odnosu na prethodni popis, najveće smanjenje je kod Nemaca (sa 359 hiljada u 1977. na 119 hiljada u 1992). Smanjen je, ali u mnogo manjoj meri, i broj etničkih Mađara (sa 1,7 miliona na 1,6 miliona). Istovremeno, broj većinskih Rumuna je povećan sa 19,0 na 20,4 miliona (a njihov udeo u ukupnom stanovništvu sa 88,1% na 89,5%).

*Tabela 3. Stanovništvo Rumunije
prema nacionalnoj pripadnosti, 1992, 2001. i 2011.*

*Table 3. Population of Romania by ethnic affiliation,
1992, 2002. and 2011*

Nacionalnost	1992		2002		2011	
	broj stanovnika	%	broj stanovnika	%	broj stanovnika	%
Ukupno	22810035	100,0	21698181	100,0	19042936	100,0
Rumuni	20408542	89,5	19409400	89,5	16869816	88,6
Mađari	1624959	7,1	1434377	6,6	1237746	6,5
Romi	401087	1,8	535250	2,5	619007	3,3
Ukrajinci	65764	0,3	61091	0,3	51703	0,3
Nemci	119462	0,5	60088	0,3	36884	0,2
Rusi (Lipovani)	38606	0,2	36397	0,2	23864	0,1
Turci	29832	0,1	32596	0,2	28226	0,1
Tatari	24596	0,1	24137	0,1	20464	0,1
Srbi	29408	0,1	22518	0,1	...	...
Slovaci	19594	0,1	17199	0,1	...	...
Ostali	48185	0,2	65128	0,3	96040	0,5
Neizjašnjeni	...	...	...	...	59186	0,3

Napomena 1: Za 2011. godinu Srbi i Slovaci su uključeni u grupu „Ostali“ (obe nacionalnosti sa po manje od 20.000 stanovnika).

Napomena 2: Popisni podaci za 2011. su preliminarni.

I u narednom međupopisnom periodu (1992–2002) nastavljena su iseljavanja iz zemlje, ali je pojava negativnog prirodnog priraštaja uslovlila dalje smanjenje efektivna ne samo brojnijih etničkih manjina, već i rumunske većine. Za deset godina broj etničkih Rumuna je smanjen za 1 milion, ali je njihov udeo u ukupnom stanovništvu ostao na istom, vrlo visokom nivou (89,5%). Među nacionalnim manjinama najveće apsolutno smanjenje ostvareno je kod Mađara (sa 1,6 miliona na 1,4 miliona), ali je stopa smanjenja bila najveća kod Nemaca. Za 10 godina njihov broj je opao za polovinu (sa 119 hiljada na 60 hiljada).

Romi su u pogledu smjera, ali i intenziteta promene broja stanovnika predstavljali izuzetak. Za samo 10 godina njihov broj je povećan za trećinu (sa 400 hiljada na 535 hiljada). Razlozi su pozitivan prirodni priraštaj i promena u izjašnjavanju. Inače, prema nekim procenama stvarni broj Roma u Rumuniji iznosi oko 2,5 miliona (Stantcheva, 2001).

Prvi rezultati popisa iz 2011. godine ukazuju na krajnje zaoštren problem depopulacije. Stanovništvo Rumunije je za manje od 10 godina smanjeno za 2,7 miliona (Tabela 3), što je prvenstveno uzrokovano nastavkom masovnog iseljavanja iz zemlje. Kako u tom međupopisnom periodu emigracija nije bila etnički selektivna, promene nacionalnog sastava stanovništva su bile vrlo umerene. Pre svega, primetno je intenzivnije smanjenje stanovništva rumunske nacionalne pripadnosti, što je rezultiralo neznatnim smanjenjem njegovog udelom u ukupnom stanovništvu zemlje (pad sa 89,5% na 88,6%).

Intenzivnije od proseka bilo je i smanjenje broja Nemaca, tako da je broj pripadnika te nacionalne manjine u 2011. sveden na svega desetinu broja u vreme popisa iz 1977. (tada ih je bilo 359 hiljada). Time je praktično završen proces iseljavanja rumunskih Nemaca.

Romi su jedini izuzetak u pogledu populacione dinamike. Broj pripadnike te etničke zajednice povećan je između poslednja dva popisa za oko 15%. Takvo povećanje se može objasniti pozitivnim prirodnim priraštajem, usporenim iseljavanjem (odnosno prinudnim vraćanjem rumunskih Roma iz nekih zapadnoevropskih zemalja), kao i daljom afirmacijom njihovog nacionalnog identiteta.

Bivša SFR Jugoslavija

Kriza s kraja 20. veka nesumnjivo je najteže pogodila stanovništvo bivše Jugoslavije. Ta zemlja nije uspela da prebrodi probleme i praktično je okončala da postoji sredinom 1991. godine.

Što se tiče promena etničke strukture stanovništva, one su u posmatranom periodu (od 1990. do danas), bile upravo najintenzivnije u zemljama sukcesorima bivše SFR Jugoslavije. Ustavom bivše SFRJ bila je garantovana sloboda etničkog izjašnjavanja, što su kasnije prihvatile sve novoformirane države naslednice. Etničko izjašnjavanje je bilo zasnovano na ličnoj i subjektivnoj osnovi, što je omogućavalo promenu izjašnjavanja pojedinca tokom vremena. Međutim, promene etničkog sastava ostvarene tokom godina ratnih konflikata iz 1990-ih, bile su ubrzane prisilnim migracijama, etničkim čišćenjem, ratnim zločinima.

Bivša Jugoslavija je bila plurietnička federacija sa 23,6 miliona stanovnika (1991). Početkom 1990-ih ona je bila jedina balkanska država bez apsolutne etničke većine. Prema popisu koji je u Jugoslaviji sproveden aprila 1991. godine, tj. svega dva meseca pre raspada zemlje, najbrojniji su bili Srbi (8,5 miliona), zatim Hrvati (4,7 miliona) i kao treći Muslimani (2,3 miliona). Ostale tri konstitutivne nacije (Slovinci,

Makedonci i Crnogorci) bile su znatno malobrojnije (1,8 miliona, 1,4 miliona i 547 hiljada). Značajan je bio i broj stanovnika koji su se etnički izjasnili kao Jugosloveni (747 hiljada). To su u velikoj meri bili supružnici iz mešovutih brakova ili njihova deca, a najviše ih je bilo u etnički najheterogenijim područjima – Bosni i Hercegovini (5,5%) i Vojvodini (8,7%).

Od ostalih etničkih grupa najbrojniji su bili pripadnici albanske manjine (2,2 milion ili 9,2% ukupnog stanovništva Jugoslavije), zatim Mađari (376 hiljada) i Romi (213 hiljada). Nije zanemarljiv bio ni broj Rumuna i Bugara (Srbija), kao i Turaka (Makedonija).

Nakon raspada zemlje, sve bivše jugoslovenske republike su u periodu od 1991. do 2006. godine proklamovale nezavisnost. U 2008. godini to je učinila i srpska Autonomna Pokrajina Kosovo i Metohija. Tri godine kasnije, tzv. Republika Kosovo nije postala član UN, njenu nezavisnost nije priznala Srbija kao ni većina zemalja sveta.

Bosna i Hercegovina

Bosna i Hercegovina je jedina republika u bivšoj Jugoslaviji bez apsolutno većinske nacionalnosti. Prema podacima popisa iz 1991. godine, u Bosni i Hercegovini najbrojniji su bili Muslimani (43,5% ukupnog stanovništva), zatim Srbi (31,2%) i Hrvati (17,4%), a 7,9% bila su lica koja su se etnički deklarirala kao Jugosloveni.

Takav nacionalni sastav, a pre svega teritorijalna distribucija etniciteta bitno je promenjena u prvoj polovini 1990-ih godina, tj. počev od građanskog rata koji je otpočeo 1992. godine. U roku od nekoliko godina (do kraja 1995) više miliona stanovnika Bosne i Hercegovine je migriralo, uglavnom prisilno. Migracioni tokovi su bili interni (u okvirima Bosne i Hercegovine), zatim prema Srbiji (najviše Srbi) i Hrvatskoj (najviše Hrvati), ali i prema drugim zemljama van područja bivše Jugoslavije. Prema zvaničnim procenama entitetskih statističkih zavoda trenutno u Bosni i Hercegovini živi 3,7 miliona stanovnika, a van granica zemlje dodatnih 1,4 miliona stanovnika. Među emigrantima koji su se odselili van prostora bivše Jugoslavije, najbrojniji su etnički Muslimani (oko 60%) koji su najviše stradali u ratu, ali i koji su najlakše dobijali azil ili dozvolu trajnog boravka u „trećim“ zemljama.

Na promenu nacionalne strukture uticao je i mortalitet. Procenjuje se da je u ratu ubijeno 100 hiljada stanovnika. Među direktnim ratnim žrtvama najviše je bilo Muslimana (66%), dok je broj ubijenih Srba i Hrvata bio znatno manji – 26% i 8% (IDC, 2007).

Decembra 1995. godine Bosna i Hercegovina je, prema Dejtonskom sporazumu, podeljena na dva entiteta – Federaciju Bosne i Hercegovine (2,3 miliona stanovnika) i Republiku Srpsku (1,4 miliona), sa

potpuno različitom etničkom strukturom. U Federaciji BiH apsolutnu većinu čine Bošnjaci² (preko 80%), a u Republici Srpskoj to su Srbi. Rezultati svih tih procena su vrlo diskutabilni, a kako popisa nije bilo od 1991. godine,³ ne postoje pouzdane informacije kako o broju ukupnog stanovništva (postojeće zvanične procene su precenjene), kao ni o njegovoj etničkoj strukturi. U svakom slučaju, aktuelni nacionalni sastav bitno je drugačiji nego 1991. i sa novom teritorijalnom distribucijom najvećih etničkih grupa.

Hrvatska

Hrvatska je 1991. godine, neposredno pred početak rata (1991–1995) imala etničku strukturu sa dominantnom većinom Hrvata (3,7 miliona ili 78%) i Srba (582 hiljade ili 12%). Treći po brojnosti bili su Jugosloveni (106 hiljade ili 2%). Od ostalih jugoslovenkih naroda, najbrojniji su bili Muslimani (43 hilj.) i Slovenci (22 hilj.). Sa preko 20 hiljada lica bile su etničke zajednice Mađara (22 hilj.) i Italijana (21 hilj.). Ostale etničke grupe su bile znatno malobrojnije (Tabela 4).

*Tabela 4. Stanovništvo Hrvatske
prema nacionalnoj pripadnosti, 1991. i 2001.*

Table 4. Population of Croatia by ethnic affiliation, 1991 and 2001

Nacionalnost	1991		2001	
	broj stanovnika	%	broj stanovnika	%
Ukupno	4784265	100,0	4437460	100,0
Hrvati	3736356	78,1	3977171	89,6
Albanci	12032	0,3	15082	0,3
Bošnjaci / Muslimani ¹⁾	43469	0,9	40432	0,9
Italijani	21303	0,4	19636	0,4
Mađari	22355	0,5	16595	0,4
Slovenci	22376	0,5	13173	0,3
Srbi	581663	12,2	201631	4,5
Nisu se izjasnili ni opredelili	73376	1,5	79828	1,8

² Od 1993. godine za etničke Muslimane je usvojen novi naziv – Bošnjaci (eng. *Bosniaks*). Postalo je uobičajno, posebno van prostora bivše Jugoslavije, da se za stanovnike Bosne i Hercegovine, bez obzira na etničku pripadnost, koristi izraz Bosanci (eng. *Bosnians*).

³ Bosna i Hercegovina je jedina balkanska zemlja u kojoj 2011. godine nije bilo predviđeno održavanje popisa, i to pre svega zbog protivljenja Bošnjaka. Nakon duge institucionalne blokade, februara 2012. godine, usvojen je zakon po kome je predviđeno da aprila 2013. godine bude sproveden popis stanovništva BiH, tj. 22 godine nakon prethodnog popisa.

Jugosloveni	106041	2,2	176	0,0
Izjasnili se u smislu region. pripadnosti	45493	1,0	9302	0,2
Ostali	56875	1,2	46459	1,0
Nepoznato	62926	1,3	17975	0,4

Napomena 1): U popisu 1991. nije postojala kategorija „Bošnjaci“. U popisu iz 2001. postojala su dve kategorije te etničke zajednice – *Bošnjaci* (20755), koji su svrstani u „nacionalne manjine“ i *Muslimani* (19677), svrstani u grupu „ostali narodi Evrope“.

U međupopisnom periodu 1991–2001. broj stanovnika Hrvatske smanjen je za 347 hiljada odnosno za oko 300 hiljada (ako se posmatra samo stanovništvo u zemlji). U isto vreme, broj etničkih Hrvata povećan je za 240 hiljada, dok je brojnost ostalih etničkih grupa smanjena.⁴ Najveće je smanjenje broja Srba i Jugoslovena.

Srbi, kojih je bilo blizu 600 hiljada svedeni su na svega 202 hiljade. Smanjenje broja Srba objašnjava se masovnim egzodusom tokom rata (naročito tokom vojne akcije u avgustu 1995. godine kada je iz Hrvatske samo u Srbiju prebeglo oko 150–200 hiljada etničkih Srba), iseljavanjem u zemlje van jugoslovenskog prostora, negativnim prirodnim priraštajem, a u manjoj meri i odbijanjem da se deklariraju u smislu nacionalne pripadnosti. Što se tiče lica koja su se u pogledu nacionalne pripadnosti izjasnila kao Jugosloveni, njih više nije bilo u Hrvatskoj.⁵

Značajno povećanje broja Hrvata (sa 3,7 na 4,0 miliona) uslovlilo je još intenzivnije povećanje njihovog udela u ukupnom stanovništvu zemlje (sa 78% u 1991. na 90% u 2001). Osnovni uzrok povećanje broja etničkih Hrvata su doseljavanja, najviše iz Bosne i Hercegovina, a u manjoj meri i iz Srbije, ali takođe i iz Zapadne Evrope i prekomorske dijaspor (Amerika i Australija).⁶ Pored toga, određen broj lica koja su se 1991. godine izjasnila kao Jugosloveni ili pripadnici nekih drugih etničkih grupa (npr. Muslimani) promenila su etničku afilijaciju i opredelila se da su hrvatske nacionalne pripadnosti.

Promene etničke strukture u periodu 2001–2011 će biti poznata tek nakon objavljivanja rezultata popisa iz aprila 2011. Pretpostavlja se da

⁴ Izuzetak su Albanci (povećanje sa 12 na 15 hiljada) i Romi (sa 6,7 na 9,5 hiljada).

⁵ Prema popisu iz 1981. godine u Hrvatskoj je bilo 379 hiljada lica koja su se etnički deklarirala kao Jugosloveni. U vreme popisa iz 1991. (poslednjeg koji je sproveden u SFRJ) bilo ih 106 hiljada. Prema popisu iz 2001. godine u Hrvatskoj je bilo svega 176 lica koja su se izjasnila kao Jugosloveni.

⁶ Prema usvojenoj popisnoj metodologiji u 2001. godini su u ukupno stanovništvo Hrvatske svrstana i lica iz dijaspor koja su van zemlje duža od godinu dana, ali koja su izjavila da održavaju „tijeknu gospodarsku, prometnu i učestalu vezu s kućanstvom i obitelji u Republici Hrvatskoj (češći ili rjeđi posjeti, uzdržavanje članova obitelji, stalna komunikacija itd)“ (Wertheimer-Baletić, 2003).

neće biti nastavljeno smanjenje udela Srba, čak je vrlo verovatno i povećanje, kako zbog njihovog slobodnijeg izjašnjavanja u pogledu nacionalne pripadnosti, tako i zbog povratka nekoliko desetina hiljada izbeglica srpske nacionalnosti.

Makedonija

Makedonija je jedina bivša jugoslovenska republika koja je stekla nezavisnost, a da na njenoj teritoriji nisu vođena ratna dejstva. Međutim, ona nije uspela da izbegne zaoštavanje međuetničkih odnosa, što je posebno bilo naglašeno prilikom održavanja popisa stanovništva. O tome vrlo ilustrativno svedoči i popis iz 2011. čije je sprovođenje prekinuto desetak dana nakon početka i to zbog neslaganja makedonskih i albanskih članova Državne popisne komisije u vezi primene Zakona o popisu.

Ni popis koji je sproveden 1991. godine nije bio uspešno izveden zbog bojkota od strane pripadnika albanske nacionalne manjine. Na ponovljenom popisu iz 1994. godine Makedonci su predstavljali 66,6%, a Albanci 22,7% ukupnog stanovništva (Tabela 5). Sledeći po brojnosti bili su Turci (78 hilj.), Romi (44 hilj.), Srbi (40 hilj.) i Muslimani/Bošnjaci (22 hilj.).

Prema podacima popisa iz 2002. godine broj Makedonaca bio je neznatno veći nego 1994, ali je njihov udeo smanjen na 64% (Tabela 5). U istom razdoblju broj Albanaca povećan je sa 441 hiljade 509 hiljada, a njihov udeo u ukupnom stanovništvu premašio je jednu četvrtinu (25,2%). Razlike u populacionoj dinamici etničkih Makedonaca i etničkih Albanaca u najvećoj meri su rezultat razlika u nivou prirodnog priraštaja (kod Albanaca je znatno viši), a postoje i primetne razlike u migracionom modelu te dve etničke grupe.

*Tabela 5. Stanovništvo Makedonije
prema nacionalnoj pripadnosti, 1994. i 2002.*

Table 5. Population of Macedonia by ethnic affiliation, 1994 and 2002

Nacionalnost	1994		2002	
	broj stanovnika	%	broj stanovnika	%
Ukupno	1945932	100,0	2022547	100,0
Makedonci	1295964	66,6	1297981	64,2
Albanci	441104	22,7	509083	25,2
Romi/Egipćani	46787	2,4	57592	2,8
Bošnjaci/Muslimani	22247	1,1	19571	1,0
Turci	78019	4,0	77959	3,9
Bugari	1682	0,1	1487	0,1
Srbi	40228	2,1	35939	1,8
Ostali	19901	1,0	22935	1,1

Povećan je i broj Roma, a broj Turaka je stagnirao. Istovremeno je registrovano smanjenje broja Srba i Muslimana/Bošnjaka, i to za po približno

10%. I pored poboljšanja odnosa Bugarske i Makedonije, Bugarska i dalje negira postojanje makedonske nacije tvrdeći da su etnički Makedonci ustvari etnički Bugari. Ipak, i pored slobodnog izjašnjavanja o etničkoj pripadnosti, ni u jednom od popisa stanovništva, počev od onog iz 1948. godine, u Makedoniji nije bilo više od 3.500 Bugara. Prema posljednjem iz 2002. godine, bilo ih 1500. Međutim, imajući u vidu da je od sticanja nezavisnosti oko 50.000 stanovnika Makedonije dobilo bugarsko državljanstvo na osnovu izjave da su etnički Bugari (Kostadinov, 2010), neizvesno je da li će i prema narednom popisu u Makedoniji i dalje biti relativno malo stanovnika bugarske nacionalnosti.

Crna Gora

Crna Gora je, prema podacima posljednja dva popisa stanovništva (iz 2003. i 2011), uz Bosnu i Hercegovinu, jedina aktuelna balkanska zemlja u kojoj ne postoji apsolutna etnička većina. Međutim, u tom pogledu situacija je bitno drugačija od one u BiH. Naime, iako se kategorija „Crnogorac“ u spisku nacionalnosti prvi put pojavljuje u vreme popisa iz 1948. godine (Mrđen, 2002), Crnogorci su tada predstavljali čak 91% stanovništva Crne Gore. Vremenom, udeo Crnogoraca se smanjivao, dok se istovremeno povećavao udeo Muslimana i Srba. Takve kontrastne promene ne mogu se objasniti sadejstvom prirodne i migracione komponente kretanja stanovništva, već pre svega promenama u izjašnjavanju o nacionalnoj pripadnosti.

Posednja tri popisa stanovništva bila su sprovedena u izuzetnim političkim prilikama, što posebno važi za one iz 1991. godine (neposredno pred raspad Federativne Jugoslavije) i 2003. godine (tokom priprema za referendum o nezavisnosti). Može se slobodno reći da je politička situacija ta koja je ključno uticala na promenu etničke slike Crne Gore, a pre svega u pogledu promene broja Crnogoraca (smanjenje) i Srba (povećanje) koje je registrovano 2003. godine. Po mnogima, povećanje broja Srba se u velikoj meri može tumačiti reakcijom dela stanovništva koje se ranije izjašnjavalo da pripada crnogorskom etnosu na aktuelne političke prilike i preokret režima u pogledu odnosa sa Srbijom (Péroche, 2006).

Već je 1991. godine, u odnosu na 1981, višestruko povećan broj i udeo Srba (sa 19 hiljada na 57 hiljada odnosno sa 3,3% na 9,3%). Istovremeno, broj Crnogoraca je smanjen sa 400 hiljada na 380 hiljada, a udeo je ukupnom stanovništvu sa 68,5% na 61,9%. S obzirom da su obe nacionalnosti imale pozitivan prirodni priraštaj i isti migracioni model, promene su prvenstveno uslovljene promenama u izjašnjavanju o nacionalnoj opredeljenosti.

*Tabela 6. Stanovništvo Crne Gore
prema nacionalnoj pripadnosti, 1991, 2003. i 2011.*

*Table 6. Population of Montenegro
by ethnic affiliation, 1991, 2003 and 2011*

Nacionalnost	1991		2003		2011	
	broj stanovnika	%	broj stanovnika	%	broj stanovnika	%
Ukupno	615035	100,0	620145	100,0	620029	100,0
Crnogorci	380467	61,9	267669	43,2	280873	45,3
Srbi	57453	9,3	198414	32,0	180213	29,1
Bošnjaci/ Muslimani	89614	14,6	72809	11,7	75190	12,1
Albanci	40415	6,6	31163	5,0	30439	4,9
Romi	3282	0,5	2826	0,5	8305	1,3
Hrvati	6244	1,0	6811	1,1	6021	1,0
Jugosloveni	26159	4,3	1860	0,3	1154	0,2
Nisu se izjasnili ili opredelili	943	0,2	26906	4,3	30170	4,9
Ostali i nepoznato	10458	1,7	11687	1,9	7664	1,2

Naredni popis iz 2003. godine doneo je potpuno drugačiju zastupljenost Crnogoraca i Srba. Broj Crnogoraca je smanjen sa 380 hiljada na 268 hiljada, dok je broj Srba gotovo učtverostručen – sa 57 hiljada na 198 hiljada). Tako je udeo Crnogoraca po prvi put sveden na manje od 50% (u 2003. je iznosio 43,2%), dok se udeo Srba približio trećini ukupne populacije zemlje.

Uprkos nesporno velikim sličnostima, u 2003. godini su registrovane i značajne razlike u demografskim strukturama te dve etničke grupe. Srbi su demografski stariji od Crnogoraca, među Srbima je više muškaraca nego među Crnogorcima, Srbi su manje obrazovani, a Crnogorci u većem procentu žive u gradovima (Parant, Penev & Remikovic, 2008).

Rezultati popisa iz 2011. godine ukazuju da nije došlo do značajnije promene udela Crnogoraca i Srba (45% i 29%).⁷ Ipak, privlači pažnju što je prvi put od 1981. godine registrovano povećanje broja Crnogoraca (sa 268 hiljada na 280 hiljada), a smanjenje broja Srba (sa 198 hiljada na 180 hiljada). Očigledno da u tom međupopisnom periodu nije došlo do masovnog etničkog transfera, što znači da između 2003. i

⁷ Stabilan je udeo Srba i Crnogoraca, ali samo ako se posmatraju kao zbir. Zajedno sa Jugoslovenima, njihov udeo je 1991, 2003. i 2011. stalno iznosio oko 75%.

2011. stanovnici te dve grupe uglavnom nisu menjali izjavu o svojoj etničkoj pripadnosti. Postoji mogućnost da su ipak nejednako koristili zakonsku mogućnost da se nacionalno ne deklarišu. Izgleda da je u poslednjem međupopisnom periodu promena broja Crnogoraca i Srba u većoj meri bila uslovljena čisto demografskim činiocima (prirodnim priraštajem i migracionim saldom).

Što se tiče ostalih etničkih grupa, njihov udeo u ukupnom stanovništvu zemlje bio je uglavnom stabilan, ali sa izvesnom tendencijom opadanja. Tako je između 1991. i 2011. godine broj Albanaca smanjen sa 40 hiljada na 30 hiljada, a broj Muslimana/Bošnjaka sa 90 na 75 hiljada. Kako se radi o etničkim grupama sa pozitivnim prirodnim priraštajem, smanjenje efektivna je isključivo uslovljeno natprosečno visokim negativnim migracionim saldom. Masovnije iseljavanje te dve etničke grupe bilo je naročito prisutno tokom 1990-ih godina, tj. u vreme kulminacije jugoslovenske krize.

Srbija

Srbija, iako sa najdužom državnom tradicijom, još uvek nema u potpunosti regulisan državnopravni status. Prema njenom važećem Ustavu, ona ima dve autonomne pokrajine – Vojvodinu i Kosovo i Metohiju. Međutim, imajući u vidu da država Srbija od 1999. godine uglavnom ne obavlja svoje funkcije na teritoriji Kosova i Metohije, u ovom radu Pokrajina će biti odvojeno posmatrana od ostalog dela Republike. To je u skladu usvojenom praksom RZS-a, kao i sa načinom na koji je ta teritorija tretirana od strane Eurostata, ali nipošto ne implicira i opredeljenje autora u vezi statusa Kosova kao nezavisne države.

Srbija (bez Kosova). Veoma intenzivna migraciona kretanja predstavljaju jednu od osnovnih odlika demografskih promena u Srbiji tokom 1990-ih i početkom 2000-ih i jedan od osnovnih činilaca koji su determinisali promene etničke strukture stanovništva. Ona se po obimu mogu uporediti sa migracijama koje su se odvijale tokom i neposredno po završetku Drugog svetskog rata (izbeglice, proterivanje Nemaca, politička emigracija), a po značaju za demografski razvitak Srbije ih u izvesnim domenima i prevazilaze.

Na razmere migracionih kretanja u posmatranom periodu (od 1990. pa nadalje), ukazuje i podatak da je tokom poslednje decenije 20. veka sa prostora bivše SFRJ, a prvenstveno iz BiH i Hrvatske u Srbiju došlo oko 700 hiljada izbeglica, od kojih su preko 90% bili Srbi. Takođe, tokom 1999. godine u Centralnu Srbiju i Vojvodinu je pristiglo oko 200 hiljada interno raseljenih lica (IRL) sa Kosova i Metohije, gotovo isključivo srpske i romske etničke pripadnosti.

Tabela 7. Stanovništvo Srbije (bez Kosova i Metohije) prema nacionalnoj pripadnosti, 1991. i 2002.

Table 7. Population of Serbia (excluding Kosovo and Metohia) by ethnic affiliation, 1991 and 2002

Nacionalnost	Srbija (bez KM)				Centralna Srbija				Vojvodina			
	1991		2002		1991		2002		1991		2002	
	broj stanov.	%	broj stanov.	%	broj stanov.	%	broj stanov.	%	broj stanov.	%	broj stanov.	%
Ukupno	7576837	100,0	7498001	100,0	5606642	100,0	5466009	100,0	1970195	100,0	2031992	100,0
Srbi	6062752	80,0	6212838	82,9	4937435	88,1	4891031	89,5	1125317	57,1	1321807	65,0
Mađari	337479	4,5	293299	3,9	4189	0,1	3092	0,1	333290	16,9	290207	14,3
Bošnjaci / Muslimani	176415	2,3	155590	2,1	170659	3,0	151539	2,8	5756	0,3	4051	0,2
Romi	91075	1,2	108193	1,4	67868	1,2	79136	1,4	23207	1,2	29057	1,4
Jugosloveni	312600	4,1	80721	1,1	141834	2,5	30840	0,6	170766	8,7	49881	2,5
Hrvati	94245	1,2	70602	0,9	21717	0,4	14056	0,3	72528	3,7	56546	2,8
Crnogorci	117763	1,6	69049	0,9	73313	1,3	33536	0,6	44450	2,3	35513	1,7
Albanci	73207	1,0	61647	0,8	70694	1,3	59952	1,1	2513	0,1	1695	0,1
Slovaci	65363	0,9	59021	0,8	3120	0,1	2384	0,0	62243	3,2	56637	2,8
Vlasi	15675	0,2	40054	0,5	15544	0,3	39953	0,7	131	0,0	101	0,0
Rumuni	37818	0,5	34576	0,5	3026	0,1	4157	0,1	34792	1,8	30419	1,5
Makedonci	44034	0,6	25847	0,3	26919	0,5	14062	0,3	17115	0,9	11785	0,6
Bugari	26418	0,3	20497	0,3	24139	0,4	18839	0,3	2279	0,1	1658	0,1
Neizjaš. i neopred.	9988	0,1	107732	1,4	4914	0,1	52716	1,0	5074	0,3	55016	2,7
Ostali	77679	1,0	82852	1,1	17996	0,3	19007	0,3	59683	3,0	63845	3,1
Nepoznato	34326	0,5	75483	1,0	23275	0,4	51709	0,9	11051	0,6	23774	1,2

Istovremeno, Srbiju je napustilo, i to pod direktnom ili indirektnom prisilom nekoliko desetina hiljada, a po nekima i preko 100 hiljada lica. Uglavnom su to bili pripadnici „novih“ nacionalnih manjina (pre svaga Hrvati i Muslimani/Bošnjaci), kao i "starih" manjina (najviše Albanci i Mađari), ali i stanovništvo srpske nacionalne pripadnosti koje se protivilo politici Miloševićevog režima.

Inače, u godinama između dva poslednja popisa (1991–2002) procenjuje se da je iz Srbije emigriralo najmanje 560.000 lica. Od toga, oko 270 hiljada su bile izbeglice, koje su se vratile u zemlju porekla ili su otišle u treće zemlje. Ostali, ili oko 290.000 su bili građani Srbije. Među njima su, u većini bili migranti koji se obično svrstavaju u kategoriju ekonomskih migranata.

Kao rezultat razlika u predznaku migracionog salda po nacionalnostima (pozitivan kod Srba, negativan kod pripadnika nacionalnih manjina), kao i njegovog obima, a u manjoj meri i zbog diferenciranosti prirodnog priraštaja pojedinih etničkih grupa, došlo je do razlika u intenzitetu promena broja stanovnika prema nacionalnoj pripadnosti. Ako se posmatraju samo najbrojnije nacionalnosti, kao najupečatljivija promena se ispoljava, s jedne strane, povećanje udela Srba, a s druge strane, smanjenje udela gotovo svih ostalih nacionalnosti. Između 1991. i 2002. godine udeo Srba je povećan sa 80% na 83%, dok su udeli Albanaca,

Muslimana/Bošnjaka, Hrvata, Mađara, ali i Crnogoraca i Jugoslovena smanjeni. Intenzitet smanjenja nije ujednačen, a razlike su rezultat značaja pojedinih komponenti populacione dinamike. Kod Albanaca i Muslimana/Bošnjaka to je isključivo bio negativan migracioni saldo. Kod Mađara i Hrvata smanjenje je ostvareno kako zbog negativnog migracionog salda, tako i zbog natprosečno visoke stope negativnog prirodnog priraštaja. Što se tiče Crnogoraca i Jugoslovena, do smanjenje njihove brojnosti je u najvećoj meri došlo zbog promene u izjašnjavanju o nacionalnoj pripadnosti (najviše su se izjašnjavali kao Srbi, ili su iskoristili mogućnost da se nacionalno ne izjasne). Ipak, takvi zaključci o promeni izjašnjavanja moraju se uzeti s velikom rezervom.

Pored Srba, povećanje broja i udela u ukupnom stanovništvu registrovano je i kod Roma i Vlaha. U slučaju Roma povećanje je najviše posledica pozitivnog prirodnog priraštaja, a samo je delimično uslovljeno većim izjašnjavanjem o pripadnosti romskoj etničkoj zajednici. Kod Vlaha je povećanje (za 155%) isključivo posledica promene izjašnjavanja o nacionalnoj pripadnosti.

Jedna od najvažnijih promena u etničkom sastavu stanovništva Srbije odnosila se i na ogromno povećanje broja lica koja se nisu nacionalno opredelila ili koja su iskoristila svoje zakonsko pravo da se u popisu ne izjasne o svojoj nacionalnoj pripadnosti. U poređenju sa stanjem iz 1991. godine, u 2002. je za preko deset puta veći broj tih lica (108 hiljada prema 10 hiljada). Uz to, više je nego dvostruko uvećan broj stanovnika koji su se umesto nacionalno opredelili regionalno. Te promene se u najvećoj meri mogu povezati sa smanjenjem broja stanovnika koji su se deklarirali kao Jugosloveni, ali verovatno i kao reakcija dela stanovništva na prevelik značaj koji se pridaje nacionalnoj pripadnosti pojedinca.

Takođe, za više je nego udvostručena kategorija „nepoznato“ (sa 34 na 75 hiljada). Sve to dodatno otežava utvrđivanje potpuno realne etničke slike Srbije na početku 21. veka, posebno što su te četiri grupe u zboru (195 hiljada) bile treće po brojnosti (posle Srba i Mađara).

Što se tiče promena po velikim područjima one su bile istosmerne, ali neujednačene po intenzitetu. Tako su regionalne razlike i dalje jasno izražene. U Centralnoj Srbiji je, prema podacima popisa, neznatno smanjen broj Srba, ali su oni sa oko 4,9 miliona stanovnika predstavljali rastuću i ubedljivu većinu (89,5%).⁸

---

⁸ Stvarni broj Srba je još veći zbog toga što u rezultatima popisa iz 2002. godine nisu iskazani podaci o IRL s Kosova i Metohije (oko 150 hiljada). O tome posebno treba voditi računa kada budu objavljeni podaci popisa iz 2011. godine, jer će ta lica biti uključena u ukupno stanovništvo mesta boravka na teritoriji Centralne Srbije ili Vojvodine.

U Vojvodini je nacionalni sastav znatno heterogeniji. I tamo su Srbi najbrojniji (1,3 mil.), s tim što je njihov broj povećan u odnosu na 1991. godinu za oko 200 hiljada, a udeo u ukupnom stanovništvu sa 57% na 65%. Drugi po brojnosti su Mađari (290 hilj. ili 14,3%). Zajedno, te dve najbrojnije nacionalnosti imaju manji udeo u ukupnom stanovništvu Vojvodine nego što je udeo Srba u ukupnom stanovništvu Centralne Srbije. Ujedno, u Vojvodini je tri puta veći broj nacionalnosti čije je udeo preko 1% ukupnog stanovništva (Romi, Rumuni, Crnogorci, Jugosloveni, Slovaci i Hrvati).

Kosovo i Metohija. To je područje na kome su etnički Albanci predstavljali ubedljivu apsolutnu većinu tokom čitavog perioda nakon Drugog svetskog rata. Njihov broj se kontinuirano i intenzivno povećavao (za preko 3 puta od 1953. do 1991), a udeo u ukupnom stanovništvu povećan je sa blizu dve trećine na preko četiri petine (Tabela 8). Srbi su drugi po brojnosti. U istom periodu njihov broj se takođe povećao, ali za samo 13%, što je sledstveno uslovalo znatno smanjenje njihovog procentog učešća (sa 23,5% na 9,9%). Uz to, povećanje broja Srba bilo je vremenski ograničeno samo na period do sredine 1960-ih, od kada nastupa razdoblje stalnog i ubrzanog opadanja njihove brojnosti.

*Tabela 8. Stanovništvo Kosova i Metohije
prema nacionalnoj pripadnosti, 1953, 1971. i 1991.*

*Table 8. Population of Kosovo and Metohia by ethnic affiliation,
1953, 1971 and 1991*

Nacionalnost	1953		1971		1991	
	broj stanovnika	%	broj stanovnika	%	broj stanovnika	%
Ukupno	808141	100,0	1243693	100,0	1956196	100,0
Srbi	189869	23,5	228264	18,4	194190	9,9
Crnogorci	31343	3,9	31555	2,5	20365	1,0
Jugosloveni	-	-	920	0,1	3457	0,2
Albanci	524559	64,9	916168	73,7	1596072	81,6
Muslimani	6241	0,8	26357	2,1	66189	3,4
Romi	11904	1,5	14593	1,2	45745	2,3
Turci	34590	4,3	12244	1,0	10445	0,5
Ostali i nepoznato	9635	1,2	13592	1,1	19733	1,0

Napomena: Za 1991. godinu su dati rezultati zvaničnih procena Saveznog zavoda sa statistiku, s obzirom da je popis koji je sproveden te godine bio gotovo u potpunosti bojkotovan od strane ogromne većine stanovništva albanske nacionalne pripadnosti. Autori procena su bili Dušan Breznik i Goran Penev.

Razlozi kontrarnog kretanja broja i udela dve najbrojnije kosovsko-metohijske etničke zajednice su dobro poznati. To su, sve do početka 1990-ih, velike razlike u nivou fertiliteta i prirodnom priraštaju (Penev, 1995), a takođe i u obimu iseljavanja iz Pokrajine. Naime, iako je na Kosovu i Metohiji negativan migracioni saldo karakterističan za sve nacionalnosti, među emigrantima su izrazito najbrojniji bili Srbi. Ekonomski razlozi, otvoreni i prikriveni pritisci albanske većine su najvažniji činioci što se za četrdesetak godina oko 100 hiljada Srba iselilo iz Pokrajine (Петровић & Благојевић, 1989).

Duboka sveopšta kriza i ratni sukobi iz 1990-ih dodatno su uticali na intenziviranje emigracije iz Pokrajine. Iseljavanje se, najpre, a posebno u vreme kulminacije kosovske krize (1998–1999), prvenstveno odnosilo na Albance. Tokom vojne intervencije NATO-a došlo je do pravog egzodusa stanovništva albanske nacionalnosti. Nakon ulaska međunarodnih snaga na Kosovo u Metohiju, ogroman deo albanskih izbeglica se vratio kućama, ali je istovremeno oko 180 hiljada Srba i drugih nealbanaca napustilo Pokrajinu. Nakon prvog velikog emigracionog talasa, tokom 2000-ih godina znatno je usporeno iseljavanje Srba. Međutim, ubrazano je iseljavanje Albanaca. Ovog puta, odlazak s Kosova i Metohije prvenstveno je motivisan ekonomskim razlozima. Procenjuje se da je za dve decenije (1991–2011) neto migracija tog stanovništva iznosila 400–450 hiljada lica.

Iako je izvesno da je na Kosovu i Metohiji nastavljena etnička homogenizacija stanovništva, za sada je teško precizno sagledati kakva je njegova aktuelna etnička struktura. Popis koji je 2011. godine sproveo Zavod za statistiku Kosova bojkotovala je ogromna većina stanovništva srpske nacionalnosti, a nije poznato ni koliki je obuhvat ostalog stanovništva.⁹ Ipak, procenjuje se da je udeo stanovništva albanske nacionalnosti premašio 90%, a da je udeo Srba sveden na 5 do 7%.

ZAKLJUČAK

Raspad bivše Jugoslavije, ratovi koji su sledili praćeni masovnim prisilnim, etnički selektivnim migracijama, pad komunističkih režima i kasnija društvenoekonomska tranzicija su samo najvažniji događaji koji su bitno uticali na demografske tokove u svim balkanskim državama tokom 1990-ih i 2000-ih godina.

Demografske promene su bile sveopšte, ali je od posebnog značaja transformacija etničke strukture stanovništva. I pored toga što se nije uvek raspolagalo potpunim i uvek uporedivim podacima, izvesno je da se u

---

⁹ Za sada su raspoloživi samo prvi rezultati popisa koji se ne odnose i na etničku pripadnost.

posmatranom periodu promene nacionalnog sastava stanovništva nisu odvijale u istom smeru. U Hrvatskoj, Srbiji (na sva tri velika područja) i Rumuniji primetna je, manje ili više naglašena homogenizacija, dok su u Makedoniji, Albaniji, Grčkoj i Crnoj Gori prisutni procesi stvarne ili „virtuelne“ heterogenizacije etničke strukture stanovništva. Bosna i Hercegovina je poseban slučaj. Gledano u celini, njena etnička struktura je i dalje veoma heterogena, ali je nacionalni sastav stanovništva aktuelnih entiteta mnogo homogeniji nego stanovništva koje je živelo na istim prostorima pre 1991. godine.

Ispravnost ovakvih zaključaka ipak nije bezrezervna. Njih treba proveriti nakon objavljivanja konačnih rezultata popisa koji su sprovedeni 2011. godine ili čije se održavanje očekuje u bliskom periodu.

LITERATURA

- Galanxhy, E. & Gesano, G. (2011). Spoljne migracije i njihove posledice na strukturu albanskog stanovništva po polu i starosti. U G. Penev (ured.), *Migracije, krize i ratni sukobi na Balkanu s kraja 20. veka* (185–202). Beograd: Društvo demografa Srbije; Volos: DémoBalk.
- IDC (2007). *Ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 91–95*. Sarajevo: Istraživačko dokumentacioni centar.
http://www.idc.org.ba/index.php?option=com_content&view=section&id=35&Itemid=126&lang=bs
- Kostadinov, P. (2010). Bulgarian citizenship: the latest numbers. *The Sofia Echo*, April, 23 2010. http://sofiaecho.com/2010/04/23/891995_bulgarian-citizenship-the-late.html
- Kotzamanis, B., Mrdjen, S. & Parant, A. (2003). Les recensements récents de la population et des habitations dans les Balkans en 2000. *Démographie des Balkans – Balkan Demographic Papers*, 5.
- Mrdjen, S. (2002). Narodnost u popisima: promenljiva i nestalna kategorija. *Stanovništvo*, 40 (1-4), 77–103.
- Parant, A., Penev, G. & Remikovic, S. (2008). Les Monténégrins au Monténégro : majoritaires hier, minoritaires demain ? In *Démographie et Cultures. Actes des colloques de l'AIDELF* (373–388). Canada, Québec.
- Пенев, Г. (2010). Новије промене у популационој динамици Србије и балканских земаља. *Демографија*, 7, 2010, 45–78.
- Penev, G. (1995). Cohort fertility of Serb and ethnic Albanian women in FR Yugoslavia. *Stanovništvo*, 33 (1–4), 5–19.
- Péroche, P. (2006). Le Monténégro, un état balkanique formé de minorités qui renaît... divisé. *La lettre du Groupement pour les Droits des Minorités*, N° 82, Oct. 2006. <http://eurominority.org/www/gdm/82-2006-11-gdm.asp>
- Петровић, Р. & Благојевић, М. (1989). *Сеобе Срба и Црногораца са Косова и из Метохије. Резултати анкете спроведене 1985-1986. године*. Демографски зборник, књ. 2. Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука.
- Raduški, N. (2011). Balkanski etnički mozaik i evropske integracije. U *Balkan i EU (218–224)*. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja.
- Stantcheva, A. (2001). Les minorités nationales en Europe Centrale et Orientale. *European issue*, No. 25. http://www.robert-schuman.eu/print_qe.php?num=sy-25

- Sudetic, C. (1990). Ethnic Germans in Romania Dwindle. *The New York Times*, December 28, 1990
<http://www.nytimes.com/1990/12/28/world/ethnic-germans-in-romania-dwindle.html>
- Wertheimer-Baletić, A. (2003). Dugoročni demografski procesi u Hrvatskoj u svjetlu popisa stanovništva 2001. godine. *Ekonomija*, 10 (1), 99–116.

Goran Penev, Institute of Social Sciences, Demographic Research Center, Belgrade

THE ETHNIC STRUCTURE OF THE POPULATION OF BALKAN COUNTRIES AT THE END OF THE 20TH AND THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Summary

At the end of the 20th century, the Balkans once again became the theater of the kind of tectonic political events that had not been seen in Europe since the Second World War. Wars, millions of refugees, fall of regimes, changes of political and economic systems, and great socio-economic crises all directly influenced demographic processes and the population structures. In this respect, the ethnic structure of the population is still very important in the Balkans at the turn of the 21st century. The change of the number of members of a particular ethnic group is determined by the births, deaths and net migration as well as changes in declaration of ethnic affiliation and the appearance of new ethnic groups and changes in the names of existing ethnic groups. Despite noticeable advances in statistical coverage of the ethnic structure of the population, it is still impossible to create a complete ethnic image of the Balkans. Based on the available final results of the consensus (until the end of August 2012), we can conclude that changes in the ethnic composition of the population during the 1990s and 2000s did not develop in the same direction.

Homogenization of the ethnic structure is noticeable in Croatia and, to a certain extent, in Romania. In Croatia, it is reflected in the significant increase in the number of ethnic Croats and an enormous decrease in the number of ethnic Serbs (the second largest ethnic group), primarily due to their forced emigration to Serbia during the civil war (1991-1995). In Romania, a very high percentage of ethnic Romanians (around 89%) was maintained, but the percentages of the previously numerous ethnic Hungarians and Germans decreased significantly.

In Macedonia, Albania, Greece, and Montenegro, real or "virtual" heterogeneity of the ethnic structure can be observed. Bosnia and Herzegovina and Serbia are special cases. The ethnic structure of the populations of those two countries is still very heterogeneous, but the ethnic composition of the population of the entities or provinces is far more homogenous than that of the population that lived in those areas before 1991. In the Bosnian entity of Republika Srpska, a large majority contains of ethnic Serbian population, while in the Federation of Bosnia and Herzegovina the largest percentage consists of Bosniaks and ethnic Croats. The changes in main regions are also very different in Serbia. In Central Serbia, in the observed period, a high percentage of Serbs was maintained (close to 90%), while in Vojvodina their share increased significantly (from 57% to around two thirds of the total population), primarily due to the immigration of refugees from Croatia. At the same time, in Kos-

ovo and Metohia, the increase in the share of ethnic Albanians continued (probably up to the level of around 90% of the total population) and an intensive decrease in the percentage of Serbs continued (probably down the level of 5% to 7%). The real ethnic structure of Kosovo and Metohia is still insufficiently clear because the Statistical Office of Serbia could not conduct a 2011 census in that province, while the census conducted by the Kosovo Agency of Statistics was boycotted by a large majority of ethnic Serbs.